

प्रस्कण्वः काण्वः। अग्निः, १-२ अग्निः, अश्विनौ, उषाश्च । प्रगाथः - विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः

अग्ने विवस्वदुषसश्चित्रं राधो अमर्त्यम्।

आ दाशुषे जातवेदो वह्ना त्वमद्या देवाँ उषर्बुधः ॥ १ ॥०४४ ॥०१

अमर्त्य- अमरणधर्म । जातवेद- जातानां वेत्तः । त्वम् । अद्य- इदानीम् । दाशुषे- दात्रे । विवस्वत्- विशिष्टनिवासोपेतम् । चित्रम्- असाधारणम् । उषसः- ज्ञानोदयदेवतायाः । राधः- संसिद्धिम् । राध संसिद्धौ । आ वह- समन्तात् प्रापय । उषर्बुधः- ज्ञानोदये प्रबुद्धान् । देवान् । इहावह ॥१ ॥

जुष्टो हि दूतो असि हव्यवाहनोऽग्ने रथीरध्वराणाम्।

सजूरश्विभ्यामुषसा सुवीर्यमस्मे धेहि श्रवो बृहत् ॥ १ ॥०४४ ॥०२

जुष्टः- सेवितः । दूतः । असि । हव्यवाहनः- हविषां वोढा । अध्वराणाम्- ध्वररहितानां सर्वभूतहितकर्मणाम् । रथीः- लक्ष्यप्रापकः असि । अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । अश्विभ्याम्- श्वासप्रश्वासयोः आधारभूतप्राणापानवशीकरणशक्तिभ्याम् । अश्वः प्राणस्य प्रतीको वेदे । अश्वी प्राणवशीकरणशक्तिः । उषसा- ज्ञानोदयदेवतया । सजूः- सहितः । अस्मे- अस्मासु । सुवीर्यम् । बृहत्- महत् । श्रवः- चिदाकाशस्थमन्त्रानुभवम् । धेहि- धारय पोषय ॥२ ॥

अद्या दूतं वृणीमहे वसुमग्निं पुरुप्रियम्।

धूमकेतुं भात्रहजीकं व्युष्टिषु यज्ञानामध्वरश्रियम् ॥ १ ॥०४४ ॥०३

अद्य- इदानीम्। वसुम्- चित्तवृत्तिस्तम्भकारकं निवासभूतं वा। वसु तम्भे। वस निवासे।
पुरुप्रियम्- बहुप्रेमभाजनम्। धूमकेतुम्- धूमेन प्रज्ञापितम्। केवलकर्मिणो धूमादिमार्गे नेतारम्।
व्युष्टिषु- उषःकालेषु। ज्ञानोदये। भाऋजीकम्- अर्चिरादिगतिभूतम्। ऋज गतौ। उपासकानां
कर्मिणामर्चिरादिमार्गः। यज्ञानाम्- देवपूजायाः। सङ्गतिकरणस्य। दानस्य। अध्वरश्रियम्-
ध्वररहितं सर्वभूतहितभूतं मङ्गलम्। अग्निम्। दूतम्। वृणीमहे ॥३॥

श्रेष्ठं यविष्ठमतिथिं स्वाहुतं जुष्टं जनाय दाशुषे।

देवाँ अच्छा यातवे जातवेदसमग्निमीळे व्युष्टिषु॥ १ ॥०४४ ॥०४

श्रेष्ठम्- उत्तमम्। यविष्ठम्- युवतमम्। अतिथिम्- अस्मद्गृहमागच्छन्तम्। स्वाहुतम्- सुष्ठु आ
समन्तात् पूजितम्। दाशुषे जनाय- दानवीराय। जुष्टम्- प्रीतम्। जातवेदसम्- जातविद्यम्।
अग्निम्- सर्वभूतहितरत्युद्भूतसङ्कल्पम्। व्युष्टिषु- उषःकालेषु। देवान्- द्योतनशक्तीः। अच्छा-
अभिलक्ष्य। यातवे- गमनाय। ईळे- स्तौमि ॥४॥

स्तविष्यामि त्वामहं विश्वस्यामृत भोजन।

अग्ने त्रातारममृतं मियेध्य यजिष्ठं हव्यवाहन॥ १ ॥०४४ ॥०५

मियेध्य- मेघार्ह। हव्यवाहन- देवेभ्यो हव्यप्रापक। ध्यानभावनाभूतं हव्यं धरति सः। विश्वस्य अमृत
भोजन- सर्वेषां भूतानाममरणभोग। त्रातारम्- रक्षकम्। अमृतम्- अमृतस्वरूपम्। यजिष्ठम्-
अतिशयेन पूजार्हम्। त्वामहम्। स्तविष्यामि- स्तोष्यामि ॥५॥

सुशंसौ बोधि गृणते यविष्ठ्य मधुजिह्व स्वाहुतः।

प्रस्कण्वस्य प्रतिरन्नायुर्जीवसे नमस्या दैव्यं जनम्॥ १ ॥०४४ ॥०६

यविष्ठय- युवतम । सुशंसः- सुष्ठु प्रशंसितः । मधुजिह्वः- मधुरज्वालः । स्वाहुतः- सुष्ठु समन्तात्
हुतः सन् । गृणते- स्तुतिभूतमन्त्रसंपन्नायोपासकाय तस्य हृदये । बोधि- जागृहि । प्रस्कण्वस्य-
प्रकर्षेण मेधाविनः उपासकस्य । जीवसे- उज्जीवनाय । आयुः- जीवनम् । प्रतिरन्- प्रकर्षेण वर्धयन् ।
दैव्यं जनम्- द्योतनशक्तीरुपासकान् वा । नमस्य- नमस्कुरु ॥६॥

होतारं विश्ववेदसं सं हि त्वा विश इन्धते।

स आ वह पुरुहूत प्रचेतसोऽग्ने देवाँ इह द्रवत् ॥ १ ॥०४४ ॥०७

होतारम्- द्योतनशक्तीनामाह्वतारम् । विश्ववेदसम्- सर्वज्ञम् । त्वा- त्वाम् । विशः- जनाः ।
समिन्धते- सम्यक् दीपयन्ति । पुरुहूत- बहुभिराहूत । अग्ने । प्रचेतसः- प्रकर्षचेतनभूतान् । देवान् ।
द्रवत्- क्षिप्रम् । क्षिप्रनामैतद्यास्कमते । इह- अत्र । आ वह- आभिमुख्येन प्रापय ॥७॥

सवितारमुषसमश्विना भगमग्निं व्युष्टिषु क्षपः।

कण्वासस्त्वा सुतसोमास इन्धते हव्यवाहं स्वध्वर ॥ १ ॥०४४ ॥०८

व्युष्टिषु- उषःकालेषु । विद्योदयकाले । सवितारम्- आत्मसूर्यम् । उषसम्- ज्ञानोदयम् । अश्विना-
श्वासप्रश्वासयोः आधारभूतप्राणापानवशीकरणशक्ती । भगम्- सौभाग्यम् । अग्निम्-
सर्वभूतहितक्रतुम् । क्षपः- रसनीयमनुष्यप्रज्ञम् । आ वह । स्वध्वर- शोभनाहिंसाभूत । अग्ने ।
हव्यवाहम्- हविषां प्रापकम् । त्वा- त्वाम् । कण्वासः- मेधाविनः । सुतसोमासः- निष्पन्नरसाः ।
इन्धते- दीपयन्ति ॥८॥

पतिह्यध्वराणामग्ने दूतो विशामसि।

उषर्बुध आ वह सोमपीतये देवाँ अद्य स्वर्दशः ॥ १ ॥०४४ ॥०९

अग्ने । अध्वराणाम्- ध्वररहितानां सर्वभूतहितभूतानां कर्मणाम् । पतिर्हि- पालकः खलु । विशाम्-
प्रजानाम् । दूतोऽसि । सोमपीतये- रसानुभवाय । अद्य- इदानीम् । स्वर्दृशः-
ज्योतिर्भूतविद्यास्वादकान् । उषर्बुधः- ज्ञानोदये जागृतवतः । देवान् । आ वह ॥९॥

अग्ने पूर्वा अनुषसौ विभावसो दीदेथ विश्वदर्शतः ।

असि ग्रामेष्वविता पुरोहितोऽसि यज्ञेषु मानुषः ॥ १ ॥०४४॥१०

अग्ने । पूर्वाः- प्राचीनाः । उषसः- ज्ञानोदयाः । अनु- उद्दिश्य । दीदेथ- दीप्तवानसि । विभावसो-
विशेषप्रकाशसंपत्संपन्न । विश्वदर्शतः- सर्वैर्दर्शनीयः । दर्शनस्य विद्यार्थत्त्वादध्येतव्य इति भावः ।
सर्वेषां विद्याभूत । ग्रामेषु । अविता- रक्षकः । असि- भवसि । यज्ञेषु- पूजासु । मानुषः-
मनुष्यभूतः । पुरोहितः- पुरोनिहितः गुरुः । असि- भवसि ॥१०॥

नि त्वा यज्ञस्य साधनमग्ने होतारमृत्विजम् ।

मनुष्वदेव धीमहि प्रचेतसं जीरं दूतममर्त्यम् ॥ १ ॥०४४॥११

मनुष्वदेव- अवबोधनरससंपन्नद्योतनशक्ते । अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । यज्ञस्य- देवपूजायाः ।
सङ्गतिकरणस्य । दानस्य । साधनम्- साधकम् । होतारम्- द्योतनशक्तीनामाह्वतारम् । ऋत्विजम्-
अस्मदर्थं यज्ञकारकम् । । प्रचेतसम्- प्रकर्षचेतनम् । जीरम्- सोमसाधकं मन्त्रज्ञम् । । अमर्त्य-
अमरम् । दूतम् । त्वा- भवन्तम् । नि- नितराम् । धीमहि- ध्यायामः ॥११॥

यदेवानां मित्रमहः पुरोहितोऽन्तरो यासि दूत्यम् ।

सिन्धोरिव प्रस्वनितास ऊर्मयोऽग्नेर्भ्राजन्ते अर्चयः ॥ १ ॥०४४॥१२

यत्- यदा । पुरोहितः- पुरतः हिताय स्थितः । अन्तरः- अन्तर्निहितश्च । मित्रमहः- महत्प्रेमसंयुतः । देवानाम्- द्योतनशक्तीनाम् । दूत्यम् । यासि । तदा । सिन्धोः- समुद्रस्य । प्रस्वनितासः- महाध्वनिसंपन्नाः । ऊर्मयः- तरङ्गाः । इव । अग्नेः । अर्चयः- दीप्तयः । भ्राजन्ते- दीप्यन्ते ॥१२॥

श्रुधि श्रुत्कर्ण वह्निभिर्देवैरग्ने सयावभिः ।

आ सीदन्तु बर्हिषि मित्रो अर्यमा प्रातर्यावाणो अध्वरम् ॥ १ ॥०४४॥१३

श्रुत्कर्ण- अस्मदाह्वानश्रवणक्षमकर्णयुक्त । अग्ने । श्रुधि- शृणु । वह्निभिः- वोढृभिः । सयावभिः- सहगच्छद्भिः । देवैः । बर्हिषि- दर्भासने । हृदयाकाशे । मित्रः- प्रेमाधिदेवता । अर्यमा- औदार्याधिदेवता । अध्वरम्- अस्माकं सर्वभूतहितकरं कर्म उद्दिश्य । प्रातर्यावाणः- ज्ञानोदयकाले आगच्छन्तः । आ सीदन्तु- उपविशन्तु ॥१३॥

शृण्वन्तु स्तोमं मरुतः सुदानवोऽग्निजिह्वा ऋतावृधः ।

पिबतु सोमं वरुणो धृतव्रतोऽश्विभ्यामुषसा सजुः ॥ १ ॥०४४॥१४

सुदानवः- शोभनदायकाः । अग्निजिह्वाः- सर्वभूतहितक्रतुवाचः । ऋतावृधः- प्रकृतिनियतिवर्धकाः । मरुतः- प्राणविशेषाः । स्तोमम्- मन्त्रम् । शृण्वन्तु । धृतव्रतः- प्रकृतिनियतिधारकः । वरुणः- प्रकृतिनियत्यधिदेवः । अश्विभ्याम्- श्वासप्रश्वासयोः आधारभूतप्राणापानवशीकरणशक्तिभ्याम् । उषसा- ज्ञानोदयदेवतया । सजुः- साकम् । सोमम्- रसम् । पिबतु- अनुभवतु ॥१४॥